

A HANGSÚLYOS CSAK DISKURZUSPARTIKULA INTERPRETÁCIÓJA

GYURIS BEÁTA

1. Bevezetés

A dolgozat¹ tárgya annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy hogyan lehet formális mód-
szerekkel meghatározni azokat a szükséges és elégséges feltételeket, amelyek teljesülése
esetén egy hangsúlyosan ejtett (pontosabban: a mondat legerősebb hangsúlyát viselő)
CSAK partikula² egy magyar mondatban megjelenhet, illetve meg kell, hogy jelenjen,
továbbá a CSAK hozzájárulását az ilyen mondatok interpretációjához. Ilyen CSAK parti-
kulát az alábbi szövegek általunk félkövér betűvel szedett mondataiban találunk:

- (1) – *Na várj, elmondok egy esetet. Volt ennek a Vacskamatinak egy nagyon jó barátja, egy kisfiú. Megbeszélték, hogy délután elmennek moziba. A kisfiú nagyon boldog volt, a megbeszélt találkozóra pontosan megérkezett, még két fagyaltot is vett, egyet magának, egyet Vacskamatinak. Múlt az idő, a kisfiú álldogált a sarkon, a saját fagyaltját elnyalogatta, a másik kezében meg szorongatta Vacskamatiét. **De Vacskamati CSAK nem jött.*** (MNSZ)³
- (2) Csató: *Arról itt nem beszélhetek. A rendőrség a legnagyobb titokban nyomoz. Én a karrieremmel játszom, ha valami kiszivárog. Ha mégis tudni akar valamit, az akták a lakásomon vannak.*
Sárkányné: *Mindig azt mondja, hogy az akták a lakásán vannak! **CSAK nem mehetek el a lakására.***
Csató: *Miért nem? Diszkrét emberhez jön. Büszkén mondhatom, hogy lakásomon a legelőkelőbb hölgyek egymás kezébe adták a kilincset.*
(Molnár Ferenc: A doktor úr, MTK)
- (3) *Nyitva lesz az a kórságot! – gondolom. – **De CSAK megnézem.** És ni! A kilincs, látom, nyílik.* (MNSZ)
- (4) *Hány éves Risztov Éva? Mennyi? Jó, tudom, hogy benne volt a mellékletben, **de azért CSAK megkérdezem.*** (MNSZ)

A rövidség kedvéért a tanulmány további részében a *csak* partikulának azon használataira, amikor kötelezően hangsúlyt, pontosabban a mondat legerősebb hangsúlyát viseli, CSAK-ként fogunk hivatkozni.

¹ Ezúton mondok köszönetet a tanulmány névtelen lektorának a dolgozat előző változatához fűzött észrevételeiért. A tanulmány elkészítését az F 68139 számú OTKA pályázat („Interpretáció, diskurzuszervezet és intonáció”) támogatta.

² Itt és a továbbiakban a nagybetűs írásmód a partikula kötelező hangsúlyára utal.

³ A szöveg példamondatainak nagy része az MTA Nyelvtudományi Intézetben épített két korpuszból, a Magyar Történelmi Korpuszból (<http://www.nyud.hu/hhc>, rövidítése a továbbiakban: MTK) és a Magyar Nemzeti Szövegtárból (<http://corpus.nyud.hu/mnsz>, rövidítése a továbbiakban: MNSZ) származik. A korpuszból származó példákban a *csak* eredetileg kisbetűs írásmódját is rendre nagybetűsre változtattuk.

Akármilyen tetszőleges magyar nyelvű szövegben tekintjük is a *csak* partikula előfordulásait, az esetek legnagyobb részében ezek kizáró vagy skaláris interpretációt kapnak, ezért kézenfekvőnek tűnik azt feltételezni, hogy az (1)–(4)-beli CSAK partikula a kizáró vagy a skaláris partikula hangsúlyos változatának tekintendő. A következő pontban ezt a javaslatot vesszük alaposabban szemügyre. Megvizsgáljuk, hogy a *csak* kizáró, illetve skaláris olvasata esetén hogyan járul hozzá a mondat előfeltevéseihez és igazságfeltételeihez, és megállapítjuk, hogy az (1)–(4)-beli CSAK-nak sem disztribúciója, sem a mondat jelentéséhez való hozzájárulása nem támasztja alá azt a nézetet, hogy a kizáró vagy a skaláris jelentésű partikulától csupán prozódijában különbözne. Tekintettel arra, hogy a kizáró és a skaláris partikulákkal való összehasonlítás során a CSAK olyan tulajdonságai kerülnek felszínre, amelyek az úgynevezett diskurzuspartikulákra jellemzőek, a 3. pontban áttekintjük a diskurzuspartikulák általános tulajdonságait, a 4. pontban pedig azokat az elméleti megközelítéseket, amelyek a CSAK-hoz hasonló viselkedést mutató más diskurzuspartikulák interpretációjának jellemzésére töreksenek a különböző nyelvekben, és megnézzük, hogy ezek átvehető-e – és ha igen, milyen változtatásokkal – a vizsgált esetre. Az 5. pont egy CSAK-ot tartalmazó sajátos kérdő mondat tulajdonságaival foglalkozik, a 6. pedig a hangsúlyos CSAK diskurzuspartikula és a hangsúlytalan *csak* skaláris partikula jelentése közötti kapcsolatra koncentrálna, egy lehetséges magyarázatot megfogalmazva arra vonatkozóan, hogy hogyan alakulhatott ki a CSAK vizsgált használata a partikula utóbbi, történetileg már korábban létező használatából. A tanulmány az eredmények rövid összefoglalásával zárul.

2. Tekinthető-e a CSAK a fókuszérzékeny kizáró vagy skaláris partikula hangsúlyos változatának?

2.1. A fókusz-interpretáció és a hangsúly kapcsolata

A különböző nyelvekben a prozódiai prominencia, ezen belül a hangsúlyozás, illetve a magassági nyomaték, hagyományosan a szemantikai értelemben vett fókuszálás kifejezésének tipikus eszköze, vagyis annak, hogy az összetevő a szövegelőzményből nem következő információt hordoz, kiegészítendő kérdésre válaszol, vagy szembeállítást fejez ki (lásd Halliday 1967). Bár a szemantikai fókusz fenti funkcióit a magyarban elsősorban a preverbális fókuszpozícióban (azaz az É. Kiss (2002) által [Spec, FP]-nek nevezett pozícióban⁴) elhelyezkedő elemnek szokás tulajdonítani (vö. Kenesei 1989; Szabolcsi 1994; É. Kiss 2002), a fókusz szerepét bizonyos esetekben a fókuszpozíción kívül elhelyezkedő elemek is elláthatják. Ilyenek például azok, amelyek lexikális tulajdonságaik miatt ki vannak zárva a fenti pozícióból (pl. az univerzális kvantorok, azaz preverbálisan egyedül a [Spec, DistP] pozícióban előforduló kifejezések, az (igekötős) igék, vagy a tagadószók, azaz a [Spec, NegP] pozíciót elfoglaló kifejezések) vagy mert a mondatban több fókusz szerepű összetevő van, amelyek közül természetesen csak egy foglalhatja el a fenti pozíciót. É. Kiss (1998) szerint az ige mögött még akkor is előfordulhat magassági nyomatékot viselő, ún. információs fókusz, ha az ige előtti fókuszpozíció nincs kitöltve.

Ez azt jelenti, hogy nem lehet elméleti akadálya annak, hogy az (1)–(4) szövegekben előforduló CSAK partikula hangsúlyát úgy tekintsük, mint amely a magyar mondatok

⁴ Amikor a továbbiakban szintaktikai pozíciókra hivatkozunk, É. Kiss (2002) megnevezéseit fogjuk használni.

igazságfeltételes jelentéséhez hozzájáruló kizáró vagy skaláris jelentésű partikula szemantikai értelemben vett fókuszálását jelöli, amennyiben be tudjuk bizonyítani, hogy ezekben a szövegekben a partikula a fókusz valamelyik, fent felsorolt interpretációs tulajdonságával rendelkezik. Az alábbiakban áttekintjük ennek a javaslatnak a megalapozottságát és esetleges következményeit.

2.2. A *csak* partikula kizáró jelentése

A következő három példa a normál esetben hangsúlytalan *csak* kizáró partikulaként való értelmezését illusztrálja, amely a mondat fókuszpozíciójában elhelyezkedő kifejezés azon hangsúlyos részkifejezésével „asszociálódik” (ahol a hangsúlyt a szó első szótagjának nagybetűs írásával jelöljük), amely betölti a mondat szemantikai értelemben vett fókuszának szerepét:⁵

- (5) *János csak ELolvasta a cikket.*
 (6) *János csak HÁrom cikket olvasott el.*
 (7) *János csak a CIKket olvasta el./János CSAK a cikket olvasta el.*

A *csak* fókuszérzékeny kizáró partikula interpretációját Szabolcsi (1994)-nek a *csak* (amely Kenesei (1989)-nek a *csak* és Horn (1969)-nek a hasonló szerepű angol *only* 'csak' értelmezésével kapcsolatos javaslataira épül), valamint Bonomi–Casalegno (1993)-nak az *only* 'csak' értelmezésével kapcsolatos javaslatait követve a következő módon formalizálhatjuk. Ha F-fel annak az összetevőnek az interpretációját jelöljük, amely a fókuszpozícióban ([Spec, FP]) elhelyezkedő összetevő szemantikai fókuszként értelmezett része, vagy a mondat szemantikai fókuszként viselkedő olyan összetevője, amely nem foglalhatja el a fókuszpozíciót (pl. az ige, l. (5)-öt), H-val a mondat fókuszon kívüli része, azaz a **háttér** interpretációját, és feltételezzük, hogy F bevezeti az alternatíváinak ALT(F) halmazát, amelynek F maga is eleme, akkor a *csak* kizáró partikulát tartalmazó mondatok előfeltevéseit a (8a)-ban, az általuk kifejezett állítást pedig a (8b)-ben szereplő módon ábrázolhatjuk:

- (8) a. Előfeltevés: $H(F)$
 b. Állítás: $\forall F'((F' \in \text{ALT}(F) \wedge H(F')) \rightarrow (H(F) \rightarrow H(F')))$

(8a) tehát azt jelenti, hogy egy *csak* kizáró partikulát tartalmazó mondat előfeltevése az, hogy a mondat *csak* nélküli része által kifejezett állítás (vagyis a háttér által jelölt tulajdonságnak a fókusz jelületére való alkalmazásával kapott állítás) igaz, (8b) pedig azt, hogy a fókusz által bevezetett alternatívák halmaza olyan, hogy ha van olyan eleme, amelyre a háttér által jelölt tulajdonságot alkalmazva igaz állítást kapunk, az utóbbi állítás mindig logikai következménye annak az állításnak, amelyet a háttér által jelölt tulajdonságnak a fókusz jelületére való alkalmazásával kapunk.

(5)–(7) jelentése tehát a következőképpen ragadható meg (8a,b) alapján. Az (5) mondat előfeltevése az, hogy János elolvasta a cikket, és a mondat az állítja, hogy azon

⁵ Amint a (7) mondat két lehetséges változata mutatja, azoknak a mondatoknak az esetében, amelyekben a fókuszpozíciót egy nem összetett kifejezés foglalja el (amelynek esetében nem merül fel az a kérdés, hogy mely részösszetevő értelmeződik szemantikai fókuszként), a *csak* kizáró partikulára is eshet a hangsúly, az eredeti interpretáció megőrzése mellett.

tevékenységek közül, amelyek az elolvasás alternatíváinak tekinthetők (pl. végiglapoz, elolvas, kijegyzetel, megtanul, kritikát ír róla), az elolvasásra és minden olyan műveletre, amely következik az elolvasásból (pl. végiglapoz), igaz, hogy János végrehajtotta.⁶ A (6) mondat előfeltevése az, hogy volt három cikk, amit János elolvasott, az állítás pedig az, hogy a *három* alternatívái közül (pl. *egy, kettő, három, négy* stb.) csak azon *n*-ekre igaz az az állítás, hogy *János elolvasott n cikket*, amelyekre teljesül, hogy a fenti állítás logikai következménye a *János elolvasott három cikket* állításnak. A (7) mondat előfeltevése az, hogy János elolvasta a cikket, és a mondat azt állítja, hogy *a cikk* jelölete által bevezetett alternatívák közül (pl. *a cikk egy oldala, a cikk öt oldala, a cikk, egy vers, egy könyv, egy disszertáció* stb.) csak azon *x*-ekre igaz, hogy János elolvasta őket, amelyekre a *János elolvasta a cikket* állításnak logikai következménye a *János elolvasta x-et* állítás.

Azt, hogy az (5)–(7) mondatok által bevezetett előfeltevéseket, illetve az általuk megfogalmazott állítást a (8a,b)-ben szereplő módon kellene formalizálni, alátámasztja a tagadáspróba is. Mindhárom mondat tagadott változatának igazságából, amelyeket (9a–c) alatt mutatunk be, következik a megfelelő nem tagadott mondat igazsága:

- (9) a. *Nem igaz, hogy János csak ELolvasta a cikket.*
 b. *Nem igaz, hogy János csak HÁrom cikket olvasott el.*
 c. *Nem igaz, hogy János csak a CIKket olvasta el./*
Nem igaz, hogy János CSAK a cikket olvasta el.

Ahhoz, hogy meghatározhassuk, a *csak* partikula mit ad hozzá az (5)–(7) mondatok jelentéséhez, tekintsük (5)–(7)-nek a *csak* nélküli változatait, amelyeket (10)–(12)-ben mutatunk be:

- (10) *János ELolvasta a cikket.*⁷
 (11) *János HÁrom cikket olvasott el.*
 (12) *János a CIKket olvasta el.*

Van Leusen–Kálmán (1993)-nak a fókusz interpretációjára vonatkozó javaslatait követve (lásd még Kenesei 1989; Szabolcsi 1994) a fenti mondatok által bevezetett előfeltevéseket a (13a)-ban, az általuk megfogalmazott állításokat pedig a (13b)-ben szereplő módon formalizáljuk:

- (13) a. Előfeltevés:
 $\exists F'(F' \in \text{ALT}(F) \wedge H(F') \wedge \forall F''((F'' \in \text{ALT}(F) \wedge H(F'')) \rightarrow (H(F') \rightarrow H(F''))))$
 b. Állítás: $F = F'$

⁶ A fenti hangsúlymintával ejtett (5) mondatnak természetesen lehet egy olyan interpretációja is, amely szerint csak az igekötő a mondat szemantikai fókusz. Ekkor az alternatívák halmaza olyan igekötők jelentéséből áll, amelyek az *el*-lel együtt még az *olvas* igéhez kapcsolhatók.

⁷ A (10)-hez hasonló, hangsúlyos ígét tartalmazó mondatoknak alapvetően két olvasatuk van: az ún. verum-fókuszos olvasat, amely egy (implicit) eldöntendő kérdésre válaszol ((10) esetében a következőre: *János elolvasta-e a cikket?*), és az ún. kontrasztív fókuszos olvasat, amely egy (implicit) kiegészítendő kérdésre válaszol ((10) esetében: *János mit csinált a cikket?*).

(13a) azt jelenti, hogy van egy olyan F' eleme a fókusz által bevezetett alternatívahalmaznak, amelyre a mondat háttér része által leírt tulajdonság teljesül, és ha a halmaznak van még olyan másik F'' eleme is, amelyre szintén teljesül a fenti tulajdonság, az csak akkor lehet, ha a háttér által jelölt tulajdonságnak F' -re való teljesülése maga után vonja a tulajdonságnak F'' -re való teljesülését. Ez azt jelenti, Van Leusen–Kálmán (1993) szóhasználatával, hogy az alternatívahalmaz elemei közül F' -re teljesül a **maximalitás** tulajdonsága. (13b) azt mondja ki, hogy a fókusz összetevő az alternatívahalmaz ezen maximális elemét jelöli.

Informálisan fogalmazva (13a,b) alapján (10) azt az előfeltevést vezeti be, hogy van olyan tevékenység az *elolvasás* ige jelölete által bevezetett alternatívahalmaz elemei között, amelyet János végez a könyvvel, és azt állítja, hogy ezek között a maximális azonos az elolvasással. A (11) mondat előfeltevése az, hogy volt egy bizonyos számú cikk, amit János elolvasott, a mondat pedig azt állítja, hogy az ilyen cikkeknek a száma három. A (12) mondat előfeltevése az, hogy van egy olyan maximális dolog, amit János elolvasott, és azt állítja, hogy ez a dolog a cikk.

A (8a,b) és a (13a,b) sémák összehasonlításával megállapítható, hogy egy *csak* kizáró partikulát tartalmazó mondat és annak *csak* nélküli változata közül, mint amilyenek a (5)–(10), (6)–(11), (7)–(12) párok, bármelyiknek az igazsága következik a másik igazságából (vö. Balogh 2005). A fenti mondatpárok valamelyik elemének hamissága ugyanakkor nem vonja maga után a másik hamisságát, mint ahogyan Szabolcsi (1994) is megállapítja: például, ha (7) hamis, akkor János elolvasta a cikket, hiszen ez utóbbi állítás a mondat előfeltevése, de ha (12) hamis, akkor János nem olvasta el a cikket. Ez azt jelenti, hogy annak megállapítására, hogy egy *csak* partikula egy adott mondatban kizáró partikulaként viselkedik-e, elegendő megvizsgálni, hogy a *csak* elhagyásával megváltoznak-e azok a feltételek, amelyek mellett a mondat hamis lesz.

Alkalmazzuk most ezt a stratégiát a fenti (1) és (3) szövegek CSAK-ot tartalmazó, alább megismételt mondataira:

(14) (De) *Vacskamati CSAK nem jött.*

(15) (De) *CSAK megnézem.*

A (14)–(15) mondatoknak az (1) és (3) alatti szövegekben való szándékolt interpretációját tekintve megállapítható, hogy amennyiben feltesszük, hogy ezek a mondatok hamisak, a CSAK elhagyása ugyanúgy hamis mondatokat eredményez. Az egyetlen változás, amit a CSAK elhagyása a fenti mondatokkal kapcsolatban bevezetne, az, hogy a szöveget kevésbé koherenssé tenné, mint az korábban volt.

Van azonban egy másik érvünk is az ellen, hogy (14)–(15)-ben a CSAK-ot a kizáró partikula fókuszált változatának tekintsük. A fókuszálásnak csak az lehetne a célja, hogy szembeállítást fejezzen ki olyan mondatok jelentésével szemben, amelyek abban különböznek a fenti mondatoktól, hogy bennük egy olyan összetevő szerepel az előbbi partikula helyett, amelynek jelentése az utóbbi jelentésének egy alternatívája. Az egyetlen ilyen partikula az additív jelentésű *is*. Ha az (1) és (3) szövegek részét képező (14)–(15) mondatokban a CSAK a kizáró partikula fókuszált változata lenne, a fenti mondatok megfelelő reakciók kellene, hogy legyenek, a fenti sorrendben, olyan hallgatói közbeszólásokra, amelyek a (16) illetve a (17) alatti mondatokban szerepelnek:

- (16) *Vacskamati (a csúnya dolgok közül) azt is megtette, hogy nem jött?*
 (17) *Meg is nézed?*

Tekintettel arra, hogy az (1) és (3) szövegekben szereplő (14)–(15) mondatok nem alkalmasak arra, hogy velük a (16)–(17) mondatokra reagálhasson a beszélő, megállapíthatjuk, hogy az előbbi szövegekben található hangsúlyos CSAK partikula nem tekinthető a kizáró jelentésű *csak* fókuszált változatának.

A fenti két jelentéstani érv mellett egy formai érvvel is alá tudjuk támasztani a fenti konklúziót. A kizáró partikula nemcsak hangsúlyos ige előtt (pl. (5)), a fókuszpozíció ([Spec, FP]) betöltő elem előtt (pl. (6) és (7)), valamint tagadott ige (azaz VP-t, illetve AspP-t dominál NegP) előtt (pl. (18)) fordulhat elő, hanem hangsúlyosan ejtve (bár nem a mondat leghangsúlyosabb elemeként) az ige mögött is, amint (19a) illusztrálja. A mondat legerősebb hangsúlyát viselő CSAK partikula ezzel szemben sohasem fordulhat elő ige mögötti helyzetben, amint a (19b) mutatja:

- (18) *Vacskamati **csak** NEM jött. (Más rosszat nem csinált.)*
 (19) a. *JÁNOS olvasta el **CSAK** a cikket.*
 b. **János olvasta el **CSAK** a cikket.*

A mondat legerősebb hangsúlyát viselő CSAK partikula ezzel szemben megjelenhet tagadott fókusz (azaz [Spec, FP]-t dominál NegP), illetve kvantorpozícióban ([Spec, DistP]) elhelyezkedő elem előtt is, amint (20)–(21) mutatja, amelyek egyikében sem fordulhat elő a hangsúlytalan kizáró partikula a (22)–(23) példák tanúsága szerint:

- (20) ***CSAK** nem János olvasta el a cikket.*
 (21) ***CSAK** mindenki megérkezett.*
 (22) ****Csak** NEM János olvasta el a cikket.*
 (23) ****Csak** MINdenki megérkezett.*

A fenti jelentéstani, valamint formai szempontok tehát arra mutatnak rá, hogy a mondat főhangsúlyát viselő CSAK-ot nem tekinthetjük a kizáró *csak* fókuszált változatának. Fontos azonban megjegyezni, hogy a fenti következtetés nem jelenti azt, hogy például az (5)–(7) mondatokban szereplő kizáró *csak* partikula ne volna hangsúlyozás révén fókuszálható. A következő példák olyan párbeszédet illusztrálnak, amelyek második mondata megegyezik az (5)–(7) mondatokkal, de amelyek csak akkor tekinthetők koherensnek, ha ez utóbbi mondatokban a kizáró partikulát hangsúlyosan, és utána kis szünetet tartva ejtjük. Ez azt jelenti, hogy a (24B), (25B) és (26B) mondatokban a kizáró partikula saját intonációs frázist alkot.

- (24) A: *János el is olvasta a cikket?*
 B: *János CSAK | ELolvasta a cikket.*
 (25) A: *János három cikket is elolvastott?*
 B: *János CSAK | HÁrom cikket olvasott el.*
 (26) A: *János a cikket is elolvasta?*
 B: *János CSAK | a CIKket olvasta el.*

A (24)–(26) alatti adatok tehát azt mutatják, hogy megfelelő kontextusban a kizáró partikula is fókuszálható hangsúlyozással, de ennek prozódiai realizációja különbözik a mondat főhangsúlyát viselő partikula prozódiai realizációjától. A következő pontban az alapesetben hangsúlytalan *csak* partikula egy másik olyan használatát vesszük szemügyre, amely a mondat igazságfeltételeihez járul hozzá, és megnézzük, hogy az általunk vizsgált CSAK partikula milyen kapcsolatba hozható ezzel.

2.3. A *csak* partikula skaláris jelentése és a CSAK

Tekintsük az alábbi, három beszélő közti beszélgetést, amely a *csak* egy másik használatát illusztrálja:

(27) A: *Mi a Mari foglalkozása?*

B: *Ő csak egy titkárnő.*

C: *Mari nem csak egy titkárnő, ő az osztályvezető.*

C': *#Mari nem csak egy titkárnő, ő a kézbesítő.*

Az a tény, hogy a (27A-B-C) megnyilatkozások egy koherens diskurzust alkotnak, azt mutatja, hogy (27B)-nek nem lehet az az állítás az előfeltevése, hogy Mari titkárnő, hiszen abban az esetben (27C) ellentmondást kellene, hogy előidézzon (Mari egyben titkárnő és az osztályvezető is), vagyis (27B) esetében a *csak* másfajta interpretációjával állunk szemben, mint amit a (8) alatti sémában leírtunk. A (27B) jelentése megfelelően megragadhatónak tűnik akkor, ha az állítás részének tekintjük azt, hogy Mari titkárnő, és előfeltevésnek azt, hogy a titkárnő foglalkozás az általa ebben a kontextusban bevezetett alternatívák, vagyis a különböző foglalkozások hierarchiájában a legalacsonyabb helyen helyezkedik el. Ha a mondat előfeltevését a fenti módon ragadjuk meg, akkor magyarázatot adhatunk arra is, hogy (27A-B-C') miért nem alkot hasonlóan koherens diskurzust: (27C') ellentmondásba kerül a *csak* fenti módon megfogalmazott előfeltevéseivel. A fenti, informális módon megfogalmazott javaslatok formalizált változatát (28a,b) alatt találjuk:

- (28) a. Előfeltevések: 1. Létezik egy \leq parciális rendezés az ALT(F) halmazon
2. $\forall x (x \in \text{ALT}(F) \rightarrow F \leq x)$

b. Állítás: H(F)

(28a) azt mondja, hogy a fent illusztrált *csak* partikula azt az előfeltevést vezeti be, hogy van a fókusz jelölete, vagyis F által bevezetett alternatívahalmazon definiálva egy parciális rendezés, és ezen a halmazon belül nincs olyan elem, amely F-nél lejjebb van rendezve. (28b) szerint a mondat azt fejezi ki, hogy a háttér által leírt tulajdonságot a fókusz jelöletére alkalmazva igaz állítást kapunk. A továbbiakban a *csak* azon interpretációját, amely az öt tartalmazó mondat előfeltevéseihez és a mondat által megfogalmazott állításhoz a fenti módon járul hozzá, **skaláris** interpretációnak nevezzük.

Ezek után könnyen belátható, hogy a mondat legerősebb hangsúlyát viselő CSAK miért nem tekinthető a skaláris partikula fókuszált változatának: ez előbbi nem előfeltételez rendezést a mondatban öt követő összetevő jelölete alternatíváinak halmazán, ami a következő párbeszéd vizsgálata révén könnyen belátható:

(29) A: *Azt mondta mindenki, hogy János nem fogja megkapni az első díjat.*

B: *János CSAK az első díjat kapta meg.*

A hétköznapi ismereteink alapján, amennyiben rendezést definiálunk az *első díj* kifejezés által bevezetett alternatívahalmaz elemei között, ez az *első díj* jelölését mindenképpen maximális helyre kell, hogy sorolja. Ha a mondat legerősebb hangsúlyát viselő CSAK partikula a (28a)-ban jellemzett előfeltevést adná a mondat jelentéséhez, akkor a (29B) alatti mondatot ellentmondásosnak kellene tartanunk. Mivel (29A-B) egy teljesen koherens párbeszédet alkot, a CSAK-ot tartalmazó mondatokról jelentéstani okokból nem mondható el, hogy bennük a partikula a (28)-ban jellemzett skaláris partikula hangsúlyos változata lenne. Formai okokból is kizárható a fenti javaslat megalapozottsága, hiszen a skaláris partikula éppen azokban a szintaktikai környezetekben fordulhat elő, mint a kizáró partikula, vagyis disztribúciója nem egyezik meg a CSAK-éval.

Természetesen felmerülhet a kérdés, hogy mivel a kizáró, illetve skaláris értelemben használt *csak* partikulák szintaktikai disztribúciója megegyezik, és mivel a jelentésük intuitíve hasonlóknak látszik (mindkettő azt fejezi ki, hogy egy adott x értékre igen, de ennél az értéknél nagyobbra már nem igaz a *háttér* által jelölt tulajdonság), a *csak* kizáró és skaláris jelentésének valóban két annyira különböző interpretációt kell-e adni, mint ahogyan az a (8) és a (28) formulák alapján látszik. Emlékeztetőül: azt a tényt, hogy a partikula nélküli mondat propozicionális jelentését a kizáró partikula esetében az előfeltevések, a skaláris partikula esetében pedig a mondat által megfogalmazott állítás részének tekintettük, elsősorban azzal indokoltuk, hogy a partikula kétféle jelentését tartalmazó mondatok tagadás hatókörében másképp viselkednek. Amennyiben azonban a fenti különbséget sikerülne a megfelelő mondatok fókuszkiejezései jelöleteinek különbségére visszavezetni (például a *csak* különböző nyelvi megfelelőinek jelentését vizsgáló legújabb kutatások tükrében), akkor lehetne egy egységes jelentést rendelni a *csak* kizáró valamint skaláris interpretációihoz.⁸ Akárhogyan is definiáljuk azonban a *csak* fenti kétféle interpretációját, az mindenképpen kitűnik az eddigiekből, hogy a CSAK semmilyen körülmények között nem tekinthető ez utóbbiak fókuszált változatának. A következő pontban ezért a CSAK egy alternatív elemzésére teszünk javaslatot.

3. Javaslat: a CSAK mint diskurzuspartikula

Az előző pontban rámutattunk, hogy az (1)–(4) szövegek kiemelt mondataiban szereplő hangsúlyos CSAK partikula jelenléte nincs hatással a megfelelő mondatok igazságfeltételeire (illetve hamisságuk feltételeire), és megjelenése azzal van összefüggésben, hogy az őt tartalmazó szöveget mennyire tartják koherensnek a beszélők. A természetes nyelvek azon kifejezéseit, amelyeknek a mondatok jelentéséhez való hozzájárulása a fenti módon jellemezhető, az úgynevezett diskurzus- (modális) partikulák osztályába sorolja a szakirodalom.⁹ Formai

⁸ Egy ilyen típusú kísérletet találunk Gyuris (2008)-ban.

⁹ A fenti szóosztály megnevezésére a nemzetközi és a magyar nyelvű irodalomban többféle kifejezés használatos. A német és angol nyelvű munkákban előfordul az *Abtönungspartikel* 'árnyaló partikula' (Weydt 1969; Péteri 2002), a *Modalpartikel* 'modális partikula' (Thurmainr 1989; Meibauer 1994), a *modal particle* 'modális partikula' (Kiefer 1988; Abraham 1991; Zeevat 2003, 2006), valamint a *discourse particle* 'diskurzuspartikula' (Zimmermann megj. előtt). A magyar nyelvű szakirodalomban használatosak a *partikula* (Fábricz 1986), az *árnyaló partikula* (Keszler 1995; Kugler 1998) és a *modális-pragmatikai partikula* (Kugler 1998) elnevezések. Mi itt elsősorban a *diskurzuspartikula* elnevezést fogjuk használni, azért, mert a CSAK vizsgált előfordulásainak az interpretációs tulajdonságait ez a kifejezés tükrözi leghűbben, tekintve, hogy amint látni fogjuk, a fenti partikulák megjelenése elsősorban a diskurzus szerkezetével hozható összefüggésbe.

szempontból a diskurzuspantikulák következő tulajdonságait szokás kiemelni: a diskurzuspantikulák nem tagadhatók, nem válaszolnak semmilyen kérdésre, egymással nem koordinálhatók, és nem alkotnak összetevőt más kifejezésekkel (lásd pl. Thurmair 1989; Meibauer 1994; Keszler 1995; Kugler 1998). E formai tulajdonságok közül a legfontosabb az utolsó, hiszen a többiek számos egyéb kategóriát (névelő, mellérendelő kötőszó, tagadószó stb.) is jellemeznek.

Ami a diskurzuspantikulák jelentéstani szerepét illeti, alapvetően kétféle funkció rendelhető hozzájuk. Az egyik funkciójuk, ahogyan azt Thurmair (1989) megfogalmazza, az, hogy az aktuális megnyilatkozásnak a beszélő vagy a hallgató egy korábbi megnyilatkozásának tartalmához, vagy a beszélő és a hallgató közös tudását alkotó propozícióhalmaz (angolul *common ground*, lásd Stalnaker 1978) valamely eleméhez fűződő kapcsolatát jelezzék. Így a közös tudásra vonatkozó feltételezéseket fogalmazzák meg, illetve arra emlékeztetnek, valamint a hallgató tudomására juttatják a beszélő elvárásait azzal kapcsolatban, hogy a diskurzust milyen irányban folytassa. Ugyanerre a funkcióra adja Zimmermann (megj. előtt) azt a jellemzést, amely szerint a diskurzuspantikulák a beszélőnek, a hallgatónak vagy mindkettőnek „a megnyilatkozás propozicionális tartalmával kapcsolatos episztemikus attitűdjét” jelzik. Zimmermann elméletében az, hogy egy beszélőnek egy propozícióval kapcsolatban milyen episztemikus attitűdje van, azt jelenti, hogy a propozíció igazsága mennyire nyilvánvaló számára az előzetes ismeretei alapján (teljesen nyilvánvaló, kikövetkeztethető, lehetséges, lehetetlen stb.). (A fenti funkciót töltik be egy szövegben például a német *ja, doch, wohl* partikulák.) A diskurzuspantikulák másik jelentéstani funkciója az, hogy a partikula nélküli mondat által kifejezett beszédaktus bizonyos tulajdonságait módosítják. Ilyen szerepet tölt be például a magyar *vajon* partikula (lásd Gärtner–Gyuris 2007), amely a partikula nélküli kérdést olyanná alakítja, amely nem várja el a hallgatótól, hogy választ adjon rá (ami magyarázza, hogy miért jelenik meg általában retorikai kérdésekben, de miért nem jelenhet meg olyan információkérő kérdésekben, amelyekre adott válasz valóban érdekli a kérdezőt).

A továbbiakban a diskurzuspantikulák elsőként említett funkciójára fogunk koncentrálni, mert nézetünk szerint ezzel hozható összefüggésbe a CSAK partikula megjelenése a vizsgált mondatokban, amelyre a következő pontban bizonyítékokat is hozunk. Mielőtt azonban a fenti kérdések vizsgálatára rátérnénk, emlékeztetni kívánunk arra, hogy a *csak* partikulának számos kötelezően hangsúlytalan előfordulása is teljesíti a diskurzuspantikulákkal szemben támasztott formai és jelentéstani feltételeket, mint például azok, amelyeket (30) alatt felsorolunk, de amelyekkel a továbbiakban részletesen nem foglalkozunk. A példák mellett zárójelben mutatjuk, hogy amennyiben feltételezzük (Abraham 1991 alapján), hogy a mondatokban a *csak* egy implicit mátrix mondat jelenlétére utal, akkor hogyan lehet az interpretációjukat a *csak* skaláris partikula alapjelentésére visszavezetni (hasonló javaslatokért lásd Fábri 1986; Kocsány 1986):

- (30) a. **Csak** otthon lennének már! (*Csak azt kívánom, hogy...*)
 b. **Te csak** ne akarj az én szemembe belenézni! (*Csak azt ne tedd hogy...*) (MNSZ)
 c. **Gyere csak** ide! (*Csak azt tedd meg, hogy...*)
 d. **Csak** beszélj! (*Csak annyit tégy, hogy...*)
 e. **Csak** kerüljön a szemem elé! (*Csak annyit szeretnék, hogy...*)
 f. **Becsöngetett, csak** nem nyitott senki ajtót! (*Csak az volt a baj, hogy...*)

4. A CSAK mint diskurzuspantikula: a formális jellemzés felé

4.1. A CSAK előfordulásának feltételei

Bár, amint fent már megállapítottuk, a CSAK elhagyása nem befolyásolja az igazság-feltételes jelentést, ez nem jelenti azt, hogy bármilyen szövegből tetszőlegesen elhagyható lenne. Például a partikulát a következő párbeszéd utolsó mondatából elhagyva inkoherens diskurzushoz jutunk, mert ellentmondó vélekedéseket kell tulajdonítanunk az A beszélőnek (vö. Zeevat (2000), amely hasonló megállapításokat tesz a német *doch*, illetve a holland *toch* partikulákról):

- (31) A: *Azt hiszem, Jánost nem szeretik a diákok.*
 B: *Marit sem szeretik.*
 C: *Most hallottam, hogy Jánost választották a legnépszerűbb tanárnak!*
 A: *(Szóval) CSAK szeretik Jánost a diákok.*

A fenti párbeszéd alapján az az általánosítás adódik, hogy egy olyan kijelentő mondatban, amelynek **propozicionális tartalma** p (vagyis amely mondat arra alkalmas, hogy a p propozíció igazságát állítsa), egy hangsúlyos CSAK partikula megjelenése azt jelzi, hogy az adott beszélgetés során már elhangzott egy olyan mondat, amely valamilyen szempontból ellentétben áll p igazságával. (Az ellentét pontos természetét később még vizsgáljuk.) A fenti általánosítást a következő két példa segítségével finomíthatjuk. Egyrészt, amint (32) mutatja, olyan mondatokban nem legitim a CSAK előfordulása, amelyek a diskurzus egy korábbi mondata propozicionális tartalmának explicit tagadását fejezik ki:

- (32) A: *János nem bukott meg.*
 B: *#CSAK (megbukott)! (Szándékolt jelentés: De megbukott!)*

Másrészt, amint (33) mutatja, nem szükségszerű, hogy a diskurzuselőzmény tartalmazzon egy olyan mondatot, amely a CSAK-os mondat p propozicionális tartalmával ellentétben áll, elegendő, ha a diskurzus egészéből következik p tagadása:

- (33) Zsuzsi: *Hisz' ez azé a kis tolvajé! oly kegyetlen volt nagyságod, hogy visszavette tőle?*
 Grófné: *CSAK nem hagyhattam a karján! No szép is lett volna!* (MTK)

A fenti párbeszédben a Zsuzsi nevű személy egyetlen mondatának propozicionális tartalma sem áll ellentétben a grófné első mondatával, de Zsuzsi egész szövegéből azt a következtetést lehet levonni, hogy a beszélő úgy véli, hogy a grófné első mondatának tagadása igaz (vagyis, hogy a grófné rajta hagyhatta volna a kérdéses dolgot a kis tolvaj karján).

A következő példa azt illusztrálja, hogy a CSAK-ot tartalmazó mondat p propozicionális tartalma és a megelőző diskurzus releváns mondata közötti ellentét jellege sem lehet tetszőleges:

- (34) A: *János azt álmodta, hogy meg fog bukni a vizsgán.*
 B: *#CSAK átment!*

(31)–(34) alapján az ellentét természetével kapcsolatban az alábbi következtetést lehet levonni: a CSAK előfordulása akkor legitim egy olyan mondatban, amelynek propozicionális tartalma p , ha a megelőző diskurzusban elhangzott mondatok propozicionális tartalmának összességéből normál körülmények között következik p tagadása. A normál

körülményekre való hivatkozást azért tartjuk a jelen esetben célravezetőnek, mert ez jól elkülöníti a (31)-hez és a (34)-hez hasonló diskurzusokat egymástól: ha valaki *azt hiszem*-mel vezet be egy állítást, azt jelzi vele, hogy van valamiféle bizonyítéka arra, hogy az állítás igaz, vagyis normál körülmények között (vagyis akkor, ha a beszélők csak olyan kijelentéseket tesznek, amelyeket valamilyen tények alapján igaznak tartanak) egy ilyen megnyilatkozás elhangzása maga után vonja, hogy az állítás igaz. Abból a tényből viszont, hogy valaki álmódott valamit, még nem következik normál körülmények között, hogy az álom igaz is.

A következő két diskurzus azt mutatja, hogy a CSAK partikula a kijelentő mondatok mellett előfordulhat eldöntendő kérdő, valamint felszólító mondatokban is, amelyekben megjelenésének feltételeit ugyanazokkal a fogalmakkal lehet leírni, mint amelyeket a kijelentő mondatokra vonatkoztatva használtunk.

(35) A: *Azt hiszem, Jánost nem szeretik a diákok.*

B: *Marit sem szeretik.*

C: *Most hallottam, hogy Jánost választották legnépszerűbb tanárnak!*

A: *(Szóval) CSAK szeretik Jánost a diákok?*

(36) A: *Nem akarok leülni.*

B: *CSAK ülj le!*

(35) utolsó kérdésében a CSAK azt jelzi, hogy a kérdésre adható igenlő válasz által kifejezett p propozíció, amit az **eldöntendő kérdés propozicionális tartalmának** fogunk hívni, olyan, hogy tagadása normál körülmények között következik a megelőző diskurzusban állított propozíciók összességéből, a (36B) felszólító mondatban pedig azt, hogy az az állítás, amely a világ állapotát abban az esetben írja le, ha a felszólító mondat által megfogalmazott felszólításnak engedelmessé válik a hallgató, amire a továbbiakban a **felszólító mondat propozicionális tartalma** megnevezést fogjuk használni (jelen esetben az az állítás, hogy a hallgató ül), olyan, hogy tagadása normál körülmények között következik a megelőző diskurzusban állított propozíciók összességéből.

Mielőtt a CSAK-nak egy diskurzusban való előfordulására vonatkozó fenti megfigyeléseinket összegeznénk, bevezetünk egy, a diskurzusok tartalmának vizsgálatához elengedhetetlen fogalmat. Egy diskurzus résztvevőinek információs állapotát Stalnaker (1978) nyomán egy propozícióhalmazzal szokás modellezni, amely azokat a propozíciókat tartalmazza, amelyek mindegyikéről azt hiszik a beszélők, hogy igaz, és ezt tudják is egymásról. Ezt a propozícióhalmazt az angol nyelvű szakirodalom *common ground*-nak nevezi, mi pedig **Közös Alap néven** fogunk rá utalni, és KA-ként rövidítjük. Egy diskurzus egy adott pontján a KA tartalmazza egyrészt az adott diskurzusban tett állítások propozicionális tartalmát, amennyiben ezeknek az állításoknak az elfogadása ellen a beszélgetés többi résztvevője a kimondás után nem tiltakozott, az elhangzott mondatok előfeltevéseit, amennyiben ezek ellen a beszélgetés többi résztvevője a mondatok elhangzása után nem tiltakozott, ugyanazon beszélők korábbi diskurzusaiban elhangzott állítások propozicionális tartalmát és az összes megnyilatkozás által bevezetett előfeltevéseket, a beszélőket tartalmazó közösségek által általánosan elfogadott állításokat, és az őket körülvevő nyelven kívüli világot leíró állításokat.

A most bevezetett terminológiával egy CSAK partikulát tartalmazó mondat engedélyezésének feltételei a diskurzusban a következőképpen foglalhatók össze:

- (37) Egy CSAK partikulát tartalmazó m mondat előfordulása, amelynek propozicionális tartalma p , legitim egy diskurzusban, ha
- $KA \neq \neg p$ és
 - van olyan $S = \{s_1, s_2, \dots, s_n\}$ propozícióhalmaz, hogy $KA \models s_1, s_2, \dots, s_n$, és normál körülmények között S elemei összességének igazsága maga után vonja $\neg p$ igazságát.

(37) azt mondja, hogy egy olyan CSAK partikulát tartalmazó mondatnak az előfordulása, amelynek propozicionális tartalma p , akkor legitim egy diskurzusban, ha a beszélők által közösen igaznak tartott propozíciók között nem szerepel $\neg p$, de van ez utóbbi propozícióhalmaznak egy olyan $\{s_1, s_2, \dots, s_n\}$ részhalmaza, amely elemeinek igazsága normál körülmények között maga után vonja $\neg p$ igazságát.

A következő pontban áttekintjük, hogy a fenti megfigyelések milyen elméleti megfontolásokhoz vezetnek.

4.2. Zeevat (2000, 2003, 2006) a kontextusjelölőkről

Zeevat (2000, 2003, 2006) javaslatai szerint a diskurzuspartikulák egy része, mint például az angol *indeed*, a holland *immers, toch, wel* vagy a német *ja, doch*, úgynevezett **kontextusjelölő** funkcióval rendelkeznek, vagyis például azt jelölik, hogy az őket tartalmazó mondat propozicionális tartalma a kontextusban ismertnek, az ismert információkkal valamilyen szempontból ellentétesnek, valamely ismertnek tekintett állítás korrekciójának, egy korábban említett topikról szóló plusz információnak vagy egy korábban említett topikról szóló valamely állítás korrekciójának tekinthető-e. Kontextusjelölő partikulákra azért van szükség a diskurzusban, mert ezek nélkül a hallgató, *default* módon, az újonnan elhangzó mondat propozicionális tartalmát a korábbi információktól függetlennek tekintené.

Explicit kontextusjelölő nélkül egy olyan mondatot, amelyben a beszélő csupán megismerésért egy olyan állítást, amely korábban már elhangzott, a hallgatónak úgy kell értelmeznie, mintha teljesen új információt hallott volna. A fenti jelenség a következő két szövegrészlet összevetésével illusztrálható. A három pont mindkét esetben azt jelzi, hogy a két releváns mondat között még további mondatok hangzottak el a szövegben:

- (38) a. *Bejött egy kutya az udvarba. ... Bejött egy kutya az udvarba.*
 b. *Bejött egy kutya az udvarba. ... Bejött **ugye** egy kutya az udvarba.*

A (38a) szövegben a két azonos alakú mondat közül a másodikat csak úgy lehet értelmezni, hogy az az első mondat által bevezetett állítástól különböző állítás igazságát állítja, vagyis egy második kutya bejövetelét. A (38b) szövegben, ezzel szemben, az *ugye* partikula explicit módon jelzi, hogy a beszélő a korábbi állításra hivatkozik, vagyis csak amellel kötelezi el magát, hogy egy kutya jött be.¹⁰

¹⁰ A (38a,b) példákban kiemelendő a három pont szerepe, ami a szöveg két hasonló (azonos) mondata közötti közbülső szöveg jelenlétére utal. Bár, amint a cikk névtelen lektora megjegyzi, előfordulhat, hogy csupán figyelemfelkeltés céljából ismétlünk meg egy mondatot, ilyenkor a megismerést és az eredeti mondat általában egymást közvetlenül követve fordul elő a szövegben.

Hasonlóképpen, amennyiben egy beszélő egy olyan kijelentő mondatot mond ki, amelynek propozicionális tartalma ellentétes valamely korábban elhangzott állítás propozicionális tartalmával (amelynek igazsága ellen a kimondás pillanatában egy beszélő sem tiltakozott), akkor a hallgatók kénytelenek ennek a beszélőnek ellentmondó vélekedéseket tulajdonítani, kivéve, ha explicit módon jelzi, hogy tudatában van az ellentétnek (aminek például az az oka, hogy az első állítás óta új információ jutott a birtokába). A 4.1. pontban amellett érveltünk, hogy a vizsgált CSAK partikula használatának pontosan az a célja, hogy a partikulát tartalmazó mondat és a korábbi diskurzus közötti ellentétre hívja fel a figyelmet. Annak érdekében, hogy az ellentét természetét formálisan specifikálni tudjuk, Zeevat (2000, 2003, 2006) javaslataira fogunk támaszkodni, aki szerint a nyomatékosan ejtett, bár nem kontrasztív hangsúlyt viselő holland *TOCH* és a német *DOCH* partikulák is azt jelzik, hogy az őket tartalmazó mondat kijelentéstartalma ellentétes vagy inkompatibilis a megelőző diskurzussal. A kontrasztív hangsúlyt viselő, illetve a nyomatékos holland és német partikulák úgy határolhatók el egymástól, hogy míg az előbbieket megjelenhetnek a magyar nyelvű (32)-nek megfelelő diskurzusok második mondatában (kontrasztív hangsúlyukat egy plusz ' jellel jelöljük), mint amilyen a (39B) alatti, az utóbbiak nem. A nyomatékos partikulák disztribúcióját illusztrálja a (40) alatti példa:

(39) A: *János nem bukott meg.*

B: '**DOCH!**

'De!'

(40) A: *Ich werde es ihm nächste Woche sagen.*

'Majd megmondom neki a jövő héten.'

B: *Dann bist du DOCH verreist?*

akkor létige.2SG te doch elutazik.PARTIC

'De akkor te el leszel utazva, nem?'

(Zeevat 2003: 184)

Zeevatnak a *TOCH/DOCH* interpretációjával kapcsolatos elmélete két új fogalomra támaszkodik. Egyrésztől, feltéve, hogy φ egy propozíció, Zeevat (2003: 182) definiálja a *sugallva*(φ) (angolul: *suggested*(φ)) propozíciót, az alábbi, rekurzív módon:

(41) $\text{sugallva}(\varphi) \Leftrightarrow \text{lehetséges}(\varphi) \wedge (\varphi \vee \text{O}_1\varphi \vee \dots \vee \text{O}_n\varphi \vee \text{sugallva}(\varphi))$,
ahol az $\{\text{O}_1 \dots \text{O}_n\}$ halmaz olyan (mondat)operátorokat tartalmaz, mint az x
álmodja, hogy; x hiszi, hogy; x javasolja, hogy stb.

Nem formálisan a fenti definíció szerint egy φ propozícióról akkor mondjuk, hogy igazsága **sugallva van** egy diskurzusban, ha ez a φ propozíció lehetséges, hogy igaz legyen, és emellett φ vagy valóban igaz, vagy az igaz, hogy valaki álmodta, hogy φ igaz, hiszi, hogy φ igaz, vagy javasolta, hogy φ váljon igazzá, stb.

Másrésztől, Zeevat (2006: 141) ad egy olyan definíciót, amely egy adott KA esetén egy φ propozíció ismeretében a **feltehetőleg**(φ) propozíció igazságának feltételeit határozza meg. A definíció apró, fogalmazásbeli módosításokkal a következő:

- (42) $KA \models \text{feltehetőleg}(\varphi)$, ha van olyan ψ_1, \dots, ψ_n propozícióhalmaz, hogy
 $KA \models \psi_1, \dots, \psi_n$, és ψ_1, \dots, ψ_n együttesen elegendő okot szolgáltatnak ahhoz, hogy azt lehessen gondolni normás körülmények között, hogy φ igaz, de nincs olyan ψ_1', \dots, ψ_n' , hogy
 $KA \models \psi_1', \dots, \psi_n'$, és ψ_1', \dots, ψ_n' együttesen elegendő okot szolgáltatnak ahhoz, hogy azt lehessen gondolni normás körülmények között, hogy $\neg\varphi$ igaz.

Nem formálisan a fenti definíció azt jelenti, hogy akkor mondjuk, hogy egy φ propozíció **feltehetőleg igaz** egy adott kontextusban, ha ugyan nem logikai következménye a beszélők által igaznak tartott propozíciók halmazának, de ez utóbbi propozícióhalmaznak van egy olyan részalmezeje, amely elemeinek igazsága elegendő okot szolgáltat normál körülmények között ahhoz, hogy a beszélők azt gondolják, hogy φ igaz, és nincs olyan részalmezeje a fenti propozícióhalmaznak, amely elemeinek igazsága elegendő okot szolgáltat normál körülmények között ahhoz, hogy a beszélők azt gondolják, hogy φ tagadása igaz.

A fent definiált fogalmak felhasználásával határozza meg Zeevat, hogy a nyomatékos *TOCH/DOCH* partikula jelenléte egy mondatban milyen információt közöl a kontextusról, azaz a *KA*-ról: azt, hogy benne a mondat p propozicionális tartalma a kontextussal **inkompatibilis** (angolul: *adversative*), ahol az inkompatibilitás definíciója a következő:

- (43) $\text{inkompatibilis}(KA, p)$ akkor és csak akkor, ha
 $KA \models \text{sugallva}(\neg p)$ vagy $KA \models \text{feltehetőleg}(\neg p)$

Ez azt jelenti, hogy egy nyomatékos holland *TOCH* vagy német *DOCH* partikulát tartalmazó mondat csak egy olyan kontextusban jelenhet meg, amelyben a mondat propozicionális tartalma teljesíti az inkompatibilitás fenti követelményeit. Más szóval, azokat a mondatokat, amelyekben ezeket a partikulákat megtaláljuk, a beszélő szándéka szerint úgy kell interpretálni, mint amelyek a beszélők által a beszélgetés adott pontjáiig igaznak tartott propozíciók halmazával a (43)-ban definiált módon inkompatibilisek. Egy mondatban a hangsúlyos *CSAK* partikula jelenléte tehát azt jelzi a hallgatónak, hogy meg kell keresnie, mi az inkompatibilitás forrása, még akkor is, ha ez az első pillanatban nem is teljesen nyilvánvaló számára.

A következő pontban rátérünk annak a kérdésnek a vizsgálatára, hogy Zeevat (2003, 2006)-nak a *TOCH/DOCH* interpretációjával kapcsolatos javaslatai alkalmazhatók-e a magyar *CSAK* esetére, és ha igen, milyen módosításokkal.

4.3. A CSAK mint kontextusjelölő jellemzése

Ha a *CSAK* előfordulásának szükséges és elégséges feltételeit a magyar mondatokban úgy kívánjuk leírni, hogy a partikula a mondat propozicionális tartalmának a kontextussal való inkompatibilitását jelzi a (43) definíció szerint, két problémával találkozunk szemben magunkat. Az egyik probléma az, hogy – amint a fenti (32) és (34) alatti diskurzusok is mutatják – a *CSAK* jelenléte nem minden olyan p propozicionális tartalommal rendelkező mondatban elfogadható, amelyre igaz, hogy $\text{sugallva}(\neg p)$ teljesül az adott kontextusban. Zeevat következő holland példája azt mutatja, hogy a nyomatékos *TOCH* használatakor nem ütközünk hasonló problémákba:

- (44) *Jan droomde dat hij was gezakt voor het examen,*
 Jan álmodta hogy ő létige.3SG.PAST megbuktat.PARTIC PREP a vizsga
maar hij had het TOCH gehaald.
 de ő létige.3SG.PERF a TOCH átment
 'Jan azt álmodta, hogy megbukik a vizsgán, de átment.' (Zeevat 2000:14)

A következő példa szintén azt mutatja, hogy egy olyan mondatban, amelynek a propozicionális tartalma p , a CSAK elfogadhatóságát az határozza meg, hogy a KA tartalmából milyen körülmények között következik p tagadása:

- (45) A: *Nagyon akartam, hogy megválasszák Jánost!*
 B: **CSAK** *nem választották meg!*

Az, hogy a fenti párbeszédet mennyire tartjuk elfogadhatónak, attól függ, hogy pontosan ki is az első beszélő. Amennyiben A egy olyan személy, aki János kampányában fontos szerepet töltött be (amely információ része a KA-nak), akkor teljesen normálisnak tekinthető a fenti párbeszéd. Ha azonban A csak egy egyszerű választó, vagy a kampánystáb kevésbé fontos tagja, akkor B választát ironikusként kell értelmeznünk, mert akkor a rendelkezésre álló információk alapján nem több annak az esélye, hogy a *Jánost megválasztják* propozíció igaz, mint annak, hogy a tagadása igaz. Analóg módon magyarázható az is, hogy a következő szöveg miért koherens:

- (46) *János azt mondta, hogy ma idejön. CSAK nem jött ide.*

(46) első mondata egy ígéretről számol be. Amennyiben valaki tesz egy ígéretet, abból normál esetben azt a következtetést szokták levonni a beszélők, hogy be is fogja tartani az ígéretét (hacsak nem rendelkeznek a személlyel vagy a szituációval kapcsolatban olyan információval, ami ennek ellentmondana).

A másik probléma, amellyel szembe kell néznünk abban az esetben, ha a (43) definíciót a CSAK jellemzésére kívánnánk átvenni, a következő. Mivel mind a KA \models sugallva($\neg p$) mind a KA \models feltehetőleg($\neg p$) kitétel teljesül abban az esetben, ha a CSAK-os mondatot megelőző diskurzusból egy $\neg p$ igazságát állító vagy előfeltevésként bevezető megnyilatkozás hangzott el, (43) alapján a fenti (32) párbeszéd második mondatában a CSAK előfordulását legitimnek kellene tekinteni, ami azonban nem felel meg az adatoknak.

A fenti problémák alapján két lehetséges megoldás adódik. Az egyik az, hogy elvetjük azt az álláspontot, amely szerint a CSAK a mondat propozicionális tartalmának a kontextussal való inkompatibilitását fejezi ki a (43) definíció alapján, és egy mondatban való megjelenésének a szükséges és elégséges feltételeit a következő módon definiáljuk:

- (47) Egy olyan magyar mondatban, amelynek a propozicionális tartalma p , akkor jelenhet meg a CSAK partikula egy adott kontextusban (adott KA esetén) ha KA \models feltehetőleg($\neg p$), de KA $\not\models \neg p$.

A fenti megoldás hátránya, hogy Zeevat eredeti céljával ellentétben, aki a kontextusjelölők fajtái számának minimalizálására törekedett, a kontextusjelölők fajtáinak elszaporodásához vezet. A következő példa alapján megfigyelhető ugyanis, hogy a magyarban létezik egy olyan diskurzupartikula is, az *ám*, amelynek megjelenése teljesen összhangban van a (43) definícióval, hiszen a mondat propozicionális tartalmának a kontextussal való inkompatibilitását fejezi ki:

(48) A: *János azt álmodta, hogy át fog menni a vizsgán.*

B: *Ám nem ment át!*

A másik lehetséges megoldás az lenne, ha tartanánk magunkat ahhoz az elképzeléshez, hogy a CSAK a kontextussal való inkompatibilitást kifejező kontextusjelölő, és az a tény, hogy bizonyos esetekben akkor sem fordulhat elő a mondatban, amikor az ilyen kontextusjelölők előfordulásával szemben támasztott feltételek teljesülnek, annak köszönhető, hogy nemcsak kontextusjelölői funkciója van, hanem az a szerepe is megvan, mint Zeevat (2003, 2006) javaslata szerint minden kontextusjelölőnek, hogy a mondat által kifejezett beszédaktus tulajdonságait módosítja. E két szerep interakciója blokkolja bizonyos olyan kontextusokban a partikula előfordulását, amelyekben az a (43) definíció alapján megjelenhetne.

Bármelyik megoldást választjuk is végül, a következő példa látszólag ellentmond a javaslatainknak, mert a beszélői intuíció alapján legitimnek tűnik a CSAK előfordulása, bár a kontextus látszólag nem teljesíti sem a (43) sem a (47) alatt megfogalmazott feltételeket:

(49) [A és B sétál az erdőben, anélkül, hogy beszélgetnének. Egy madár hangosan, kellemetlenül rikácsol hosszú ideig, majd hirtelen abbahagyja.]

A: *CSAK elhallgatott.*¹¹

Ahhoz, hogy a CSAK előfordulásának (47)-ben felsorolt feltételei teljesüljenek, fel kellene tételeznünk, hogy az ismertetett kontextusból normális esetben következnie kell annak az állításnak, hogy a madár soha nem fogja abbahagyni a rikácsolást, amely nem egyezhet a beszélői intuíciókkal. Miért tartjuk mégis pragmatikailag jólformáltnak a (49A)-beli mondatot? Azért, mert észre vesszük, hogy a beszélő szándéka a humoros hatás keltése, és a humor forrása éppen az, hogy a hallgató kénytelen elképzelni, hogy a szituáció olyan, amelyben a madár megállás nélkül folytathatja a rikoltozást.

5. Egy sajátos kérdő konstrukció?

Az alábbiakban egy olyan, a CSAK partikulát tartalmazó konstrukcióval fogunk foglalkozni, amelyet az irodalomban hagyományosan kérdő konstrukcióként tartanak számon (lásd pl. Károly 1957–62; Kiefer 1988), és többek között a következő példákkal illusztrálható:¹²

(50) *CSAK meg tudod ezt csinálni?* (Károly 1957–62)

(51) *CSAK jár neked valamilyen újság?* (Kiefer 1988)

(52) *Jancsi CSAK felkel dél előtt?* (Kiefer 1988)

Károly (1957–62: 38) szerint a CSAK jelenléte az (50) példában azt jelzi, hogy „a kérdező méltatlannak találná álláspontjának elvetését”. Kiefer (1988) szerint ugyanakkor a partikula azt fejezi ki, hogy „a beszélő azt gondolja, hogy p-nek igaznak kellene lennie, de rendelkezésére állnak olyan bizonyítékok, amelyek azt a vélekedést támaszják alá, hogy lehet, hogy p mégsem igaz”.¹³ A fenti szerzők ugyan nem térnek ki arra, hogy az (50)–(52) pél-

¹¹ Köszönöm a példát Rebrus Péternek.

¹² Az eredeti példákban a CSAK mindenütt kisbetűvel írva jelent meg.

¹³ A szerző fordítása. Az eredeti angol szöveg a következő: „The speaker thinks that p should be the case, but he has got some evidence which makes him believe that p may not be the case after all.” (Kiefer 1988: 109)

dákat milyen intonációval képzelik el, de úgy vélem, hogy a tartalmukat, és azt tekintve, hogy a szerzők véleménye szerint az általuk elképzelt interpretáció rekonstruálásához a hallgatónak nincs szüksége a megelőző kontextus ismeretére, a fenti mondatok preferált kiejtése az, amelyben emelkedő dallammal zárulnak. Ez a fajta kiejtés különbözik a kérdő mondatok hagyományos, mondatvégi emelkedő–eső intonációjától, amely például a (35) párbeszéd utolsó, alább megismételt mondatának normál ejtését jellemzi:

(53) (Szóval) **CSAK** szeretik Jánost a diákok?

A 4. pontban tett megállapítások alapján (53) olyan kontextusokban fordulhat elő, amelyekben a 'Jánost szeretik a diákok' állítás a mondat kimondásának pillanatában inkompatibilis a beszélő és a hallgató által igaznak tekintett propozíciókkal. Azt, hogy a kérdés feltevése nem hiábavaló, az biztosítja, hogy elképzelhető, hogy időközben felmerült egy olyan körülmény, amely a fenti kontextusban elfogadott állítások valamelyikének ellentmond.

Az (50)–(52) és az (53) alatti mondatok részletesebb összehasonlítása további formai és interpretációs különbségekre mutat rá. Egyrészt, az (53) mondat, szemben (50)–(52)-vel, rendelkezik a kérdő mondatok prototipikus formai tulajdonságaival, amit az mutat, hogy a kérdő mondatfajta diagnosztizálására alkalmas *-e* kérdő partikula szabadon beilleszthető az előbbibe, az utóbbiakba azonban nem. Másrészt, bár mind a két mondatfajta alkalmas arra, hogy a hallgató valamiféle reakcióját idézze elő (a preferált reakció mindkét esetben egy egyetértést kifejező válasz), egy emelkedő dallammal záruló „kérdés”, mint amilyenek az (50)–(52) mondatokat leírtuk, nem alkalmas arra, hogy olyan szituációban előforduljon, amikor a kérdezőnek valódi információra van szüksége. Ennek a megfigyelésnek a jogsága úgy látható be, hogy az (50)–(52) alatti megnyilatkozásokat megpróbáljuk az *Igaz vagy nem?* kérdéssel folytatni. Míg a normál eldöntendő kérdések esetében a fenti típusú kiegészítés nem befolyásolja a szöveg elfogadhatóságát és az elvárt válaszok fajtáit, az emelkedő dallammal ejtett (50)–(52) mondatok fenti módon való folytatása meglehetősen szokatlan szövegeket eredményez. Ráadásul az is megfigyelhető, hogy a prototipikus eldöntendő kérdésekkel szemben (50)–(52)-re nem lehet egyszerű *Igen*-nel vagy *Nem*-mel válaszolni.

A fenti tulajdonságok alapján az a következtetés adódik, hogy az (50)–(52) példák esetében valójában nem eldöntendő kérdő mondatokkal, hanem sajátos intonációjú kijelentő mondatokkal van dolgunk. E kijelentő mondatok interpretációs tulajdonságai azonban bizonyos tekintetben eltérnek azokétól, amelyeket a prototipikus kijelentő mondatoknak szokás tulajdonítani, de eltérnek azokétól a mondatokétól is, amelyeket a német és az angol nyelvű szakirodalomban „emelkedő dallamú kijelentő mondatoknak” (*rising declaratives*) neveznek. Az utóbbi típusú konstrukciók, amelyeket kijelentő mondati szórend, de kérdő mondati intonáció jellemez, Gunlonson (2003) szerint arra alkalmasak, hogy jelezzék, egyrészt, hogy a beszélő nem kötelezi el magát a mondat kijelentéstartalmának igazsága mellett, mint egy kijelentő mondat esetében, másrészt, hogy a beszélő szerint a hallgató el van kötelezve a fenti propozíció igazsága mellett.¹⁴ Az (50)–(52) alatti magyar mondatokra

¹⁴ Például, a kérdő mondati intonációval ejtett *It's raining?* 'Esik az eső?' mondat egy olyan szituációban helyénvaló, amikor a hallgató helyzetéből a beszélő szerint nyilvánvalónak tűnik, hogy elkötelezett annak a propozíciónak az igazságát illetően, hogy 'Esik az eső' (pl. vizes ernyővel lép be az épületbe).

véleményem szerint csak az a tulajdonság jellemző, hogy a beszélő nincs elkötelezve a mondat kijelentéstartalmának igazsága mellett, de a hallgatónak semmilyen elkötelezettséget nem tulajdonítanak. Ez utóbbi tény abban is megmutatkozik, hogy egy magában tűnődő beszélő is kimondhatja őket. Összegezve tehát elmondható, hogy az emelkedő dallamban végződő magyar kijelentő mondatok nem tekinthetők kérdő beszédaktusok kifejezőinek (szemben Fónagy–Magdics (1967: 46) állításával, amely szerint a befejezetlen, emelkedő dallamban végződő kijelentő mondatok kérdő mondatokká válhatnak), hanem csak nem prototipikus állítások kifejezőinek.

Ezek után felvetődik a kérdés, hogy mi az oka annak, hogy a CSAK partikula gyakran jelenik meg ilyen emelkedő intonációjú kijelentő mondatokban a magyarban. Bár a választ illetően ezen a helyen csak spekulációkba tudunk bocsátkozni, valószínűnek tűnik, hogy ez a konstrukció nagyon alkalmas egy bizonyos beszélői attitűd kifejezésére, amikor a beszélő azzal kapcsolatos reményének akar hangot adni, hogy egy olyan állítás, amelynek igazsága a megelőző szövegből ismert információk alapján nem tűnik valószínűnek, mégis igaz (például azért, mert az állítás hamissága a beszélő alapvetőbb, világról való ismereteinek mondana ellent, amelyeket a hallgató természetesen nem feltétlenül kell, hogy osszon).

6. A CSAK diskurzuspartikula és a *csak* skaláris partikula

Azok után, hogy a mondat legerősebb hangsúlyát viselő CSAK diskurzuspartikula diskurzusbeli megjelenésének feltételeit és interpretációját áttekintettük, felmerül a kérdés, hogy vajon miért éppen a kizáró vagy skaláris jelentésű *csak* partikula e homonímája rendelkezik a fenti jelentéssel. Tekintettel arra, hogy a *csak* kizáró, illetve skaláris jelentésben már a legkorábbi magyar írott nyelvemlékekben is előfordul (lásd Pólya 2007), a fent jellemzett diskurzuspartikula használattal pedig csak a 17. század második felétől találkozunk, hipotézisünk az, hogy a CSAK diskurzuspartikula a kizáró/skaláris partikulából alakult ki. Pontosabban azt fogjuk mondani, hogy a diskurzuspartikula a *csak*-nak a (28) alatt jellemzett skaláris jelentéséből alakult ki, amely a történetileg korábban tetten érhető kizáró jelentésből fejlődött ki. Amint a 2. pont végén már megjegyeztük, valószínűnek tartjuk, hogy a *csak* partikula kétféle jelentése egységes formában is felírható, de ennek a kérdésnek a vizsgálatával ehelyütt nem foglalkozunk.

Illusztrációként elsőként tekintsünk néhányat azon történeti példák közül, amelyekben a *csak*-ot csak úgy értelmezhetjük, mint a fentiekben vizsgált CSAK diskurzuspartikulát.

- (54) ...*soha addigh megh nem gyogyul valamigh én az berekbül füvet nem hozok, de csak had kilogyik maga mellyét vervén, csak nem gondolok véle ugy mond, mert engem igen megh szidalmazot, tudode...* (1737) (Pólya 2007)¹⁵
- (55) *Ferus tanulása iránt én megh nyugtattam már elmémet Tapolczányi oppinioján, ha az Diaeta nem változtattja. Ratisbonaval pedig csak az Német nyelvért ijesztem, de csak nem kap rajta, s ha csak oda nem adom, nem is hiszem, hogj soha megh tanullja.* (Károlyi Sándor levele, 1722)¹⁶

¹⁵ A példa eredeti forrása: Schram Ferenc (szerk.) 1970. *Magyarországi boszorkányperek I-III*. 1529–1768. Akadémiai Kiadó, Budapest.

¹⁶ Forrás: Csobó Péter és mtsai (szerk.) 1994. *Károlyi Sándor levelei feleségéhez (1704–1724)*. KLTE, Debrecen.

- (56) *Serédjné hugom asszonyinak lesz válasza Szivem, de publicum levén, nem kedveskedhetem benne, mert most is vettem Prágából az erdélyi cancellárius levelét azok iránt, s az ő Felsege inteniójának csak végebe kell menni.*

(Károlyi Sándor levele, 1723)¹⁷

Az (54)–(56) szövegeket megfigyelve könnyen belátható, hogy bennük a CSAK-ot tartalmazó mondatok mindegyike olyan, hogy propozicionális tartalmának tagadása normál körülmények között következhet a megelőző kontextusból. A példákat ráadásul csak úgy lehet felolvasni is, ha a *csak*-ot hangsúlyosan ejtjük.

Álláspontunk szerint a CSAK partikula **szemantikai újraelemzés** (angolul: *reanalysis*) révén alakult ki a skaláris jelentésű partikulából. Eckardt (2006) szerint szemantikai újraelemzés akkor következik be, amikor a beszélők **pragmatikai túlterheltséggel** (angolul: *pragmatic overload*) küzdenek, vagyis amikor a pragmatikai információk, előfeltevések, implikaturák stb. kiszámításához a kontextus nem ad számukra elég információt. Ilyenkor azt a kifejezést, amelynek az interpretációja az említett előfeltevéseket, implikaturákat igényli, olyan módon elemzik újra, hogy ez utóbbiak felhasználására ne legyen szükség.

Nézetünk szerint a skaláris *csak* újraelemzését a következőkhöz hasonló példák indíthatták el, amelyekben Pólya (2007) szerint a *csak* lekicsinylő, becsmérlő jelentést fejez ki:

- (57) *De csak kár, hogy szólasz.* (Balassi Bálint: Szép magyar komédia, 1589)

- (58) *És hogy mikor az szakadást kezdé, akkor csak egyedül vólt.*
(Pázmány Péter: Az pápisták bálványozásárul, 1609)

A fenti két példának két közös vonása van. Egyrészt a mondat fókusz szerepű összetevői, amelyekkel a *csak* asszociálódik, mind a két esetben olyanok, hogy amennyiben az általuk bevezetett alternatívák halmazának elemeit aszerint rendezzük sorba, hogy azok mennyire számítanak „értékesnek” vagy „pozitívnak”, ők maguk mindkét esetben a lista legalján helyezkednek el. Amennyiben tehát a *csak* skaláris jelentésében azt az interpretációt kapja, amit (28)-ban leírtunk, akkor a *kár* és az *egyedül* lexikális jelentéséből adódóan minden kontextusban teljesülni fognak a *csak*-nak tulajdonított előfeltevések a fenti mondatokra, vagyis az, hogy a velük asszociálódott fókusz a legelső eleme az adott kontextusban relevánsnak tekintett alternatívái halmazának, amelyek egyébként egymást kölcsönösen kizárják. Így a *csak* fenti jelentésében teljesen felesleges a mondatok szándékolt jelentésének kifejezéséhez. Az (57)–(58) példák másik közös vonása, nevezetesen az, hogy a mai magyar nyelvben egyedül akkor tartjuk őket grammatikusnak, ha a *csak* a mondat legerősebb hangsúlyát kapja, éppen azt mutatja, hogy a beszélők újraelemzték a kérdéses mondatokat, és a *csak*-nak egy új jelentést tulajdonítottak.

Az újraelemzés az (57)–(58) példák esetében abból indulhatott ki, hogy a hallgató feltette magának a kérdést, miért tarthatta a beszélő szükségesnek, hogy a *csak* partikulát használja, hiszen a mondat anélkül is azt fejezi ki, hogy a fókusz jelölétének azon alternatívái közül, amelyekre a háttér által megjelölt tulajdonság vonatkozhat, ez a tulajdonság egyedül a minimálisra vonatkozik. A fenti kérdésre az egyetlen lehetséges válasz az, hogy a beszélő azért hangsúlyozta a fókusz jelölétének minimalitását, hogy rámutasson, a fenti

¹⁷ Forrás: Csobó Péter és mtsai (szerk.) 1994. *Károlyi Sándor levelei feleségéhez (1704–1724)*. KLTE. Debrecen.

tényállás ellentétben áll azokkal az elvárásokkal, amelyek szerint a háttér által jelölt tulajdonság a fókusz egymást kölcsönösen kizáró alternatívái közül valamely nem minimálisra teljesül. Az, hogy a mondat kimondása előtt a beszélők elvárása az volt, hogy a fent H-val jelölt tulajdonság a (minimális) F valamely tőle különböző alternatívájára teljesüljön, úgy is megfogalmazható, hogy az elvárás az volt, hogy H(F) ne legyen igaz. A jelentésváltozás következő lépésében a beszélők a *csak* fenti jelentését úgy általánosították, hogy ezek után a partikula alkalmassá vált annak jelzésére, hogy a mondat kimondása előtt a beszélők (kontextuális információkon alapuló) várakozása az volt, hogy a mondat propozicionális tartalma nem igaz. A következő példa a *csak* jelentésváltozásának már azt a fázisát illusztrálja, amikor a fent leírt általánosítás végbement:

- (59) *Nem következik ebből, hogy már ma minden nemes ember belsőképpen is érdemesebb vitéz vagy tudós volna a nem nemesnél: érdemekkel nemesült atyának lehetnek érdemtelen gyermeki, kiket aztán csak nemeseknek kell tartani mert mit csináljon az ilyekkel a világot?* (MTK)¹⁸

Mivel a fenti szöveg kontextusában nem mondható el, hogy az utolsó tagmondat fókusza (*nemeseknek*) az általa bevezetett alternatívák közül a minimálisat jelölné bármilyen nyilvánvaló rendezés szerint, a predikátum (*kell tartani*) szándékolt jelentése pedig kizárja, hogy egyszerre teljesüljön a fókusz több alternatívájára, megállapítható, hogy a *csak*-nak nem tulajdoníthatunk sem skaláris sem kizáró jelentést, hanem egyedül diskurzuspartikulaként értelmezhető a szövegben. Ezt az is mutatja, hogy a mondat kiejtett változata csak úgy grammatikus, ha a partikulára esik a mondat főhangsúlya.

Így már csak az a kérdés maradt hátra, hogy mi az oka annak, hogy a CSAK diskurzuspartikulának a mondat legerősebb hangsúlyát kell viselnie. Nézetünk szerint kétféle indok lehetséges, bár az is lehet, hogy a jelenség magyarázata a kétféle indok kombinációjából adódik. Az egyik magyarázat az lehet, hogy blokkolásról van szó: a hangsúly szerepe az, hogy megkülönböztesse a diskurzuspartikulát a skaláris partikulától.¹⁹

A másik magyarázat a mondatok információs szerkezetének tulajdonságaira épít: mivel a CSAK diskurzuspartikulát tartalmazó mondat propozicionális tartalma a kontextusban már „aktíválva” volt (hiszen a beszélőknek voltak elvárásai a fenti propozíció igazságával kapcsolatban), az egyetlen igazán új információt a mondatban a partikula hordozza, ezért lehetséges, hogy ő viselje a mondat legerősebb hangsúlyát.

A következő korpuszbeli példa mutatja, hogy azt az interpretációt, amelyet eddig a főhangsúlyt viselő CSAK diskurzuspartikulának tulajdonítottunk, bizonyos dialektusokban ki lehet fejezni a *csak* partikula olyan megkettőzött változatával, amelynek az első tagja szintén hangsúlyt visel:²⁰

¹⁸ Eredeti forrás: Bessenyei György: *A magyar nemzetnek szokásairól, erkölcséről, uralkodásának módjairól, törvényeiről és nevezetesebb viselt dolgairól.* (1778)

¹⁹ A *csak* két interpretációjának hasonló, intonációs mintán alapuló megkülönböztetésével van dolgunk például a (19a) és hangsúlytalan *csak*-ot tartalmazó megfelelője esetében. A hangsúly azt jelzi, hogy a *csak* a fókuszpozícióban lévő elemmel asszociálódik, a hangsúlytalanság pedig azt, hogy az utána következő elemmel.

²⁰ Köszönöm Bartos Hubának, hogy erre a tényre felhívta a figyelmemet.

- (60) *A kérdés eldőlt: mennek az úszók, a Széchy-team tagjai Ausztráliába edzőtáborozni. Sokan irigyelhetik őket ezért (vagy a Kiss László vezette csapatot Dél-Afrikáért), de az eredmények eddig maximálisan igazolták az egzotikus alapozások jogosságát. Ez üthetett szöveget az OTSH-elnökének, Harcsár Istvánnak fejébe is, amikor félig-meddig saját nyilatkozatai ellenére, belső sporthivatali bugyrokából, egyben az úszók jövő évi kontójára CSAK-csak előteremtett 3 millió forintot.* (MNSZ)

Bár ebben a dolgozatban a CSAK-csak alakú diskurzuspartikulával nem foglalkoztunk részletesebben, valószínűnek tűnik, hogy a megkettőzés ugyanúgy a csak kizáró/skaláris partikulától való megkülönböztetést szolgálja, mint a „szimpla” partikula hangsúlyozása.

7. Összefoglalás

Ebben a tanulmányban amellet érveltünk, hogy a magyar hangsúlyos CSAK partikula valamennyi előfordulása nem tekinthető a csak kizáró vagy skaláris jelentésű partikula fókuszált változatának, bizonyos esetekben csak úgynevezett diskurzuspartikulaként interpretálható. Ezek után arra tettünk kísérletet, hogy meghatározzuk azoknak a kontextusoknak a formális jellemzőit, támaszkodva a holland és német hasonló jelentésű partikulák irodalmi elemzésére, amelyekben a fenti diskurzuspartikula megjelenhet, vagy amelyekben kötelezően meg kell jelennie. A cikk további részében elemeztünk egy sajátos konstrukciót, amelyben a fenti CSAK partikula gyakran megjelenik, végül pedig egy javaslatot fogalmaztunk meg annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy hogyan alakulhatott ki történetileg a fenti diskurzuspartikula interpretációja a skaláris partikula szokásosnak tekintett interpretációjából.

Hivatkozások

- Abraham, Werner 1991. Discourse particles in German: How does their illocutive force come about? In Werner Abraham (szerk.) *Discourse Particles: Descriptive and theoretical investigations on the logical, syntactic and pragmatic properties of discourse particles in German*. John Benjamins. Amsterdam/Philadelphia. 203–252.
- Balogh, Kata 2005. Complex focus versus double focus. In Cornelia Endriss – Christian Ebert (szerk.) *Proceedings of Sinn und Bedeutung 10*. ZAS Papers in Linguistics 44. Online: http://www.zas.gwz-berlin.de/index.html?publications_zaspil
- Bonomi, Andrea – Paolo Casalegno 1993. ONLY: Association with focus in event semantics. *Natural Language Semantics* 2: 1–45.
- Eckardt, Regine 2006. *Meaning Change in Grammaticalization: An inquiry into semantic reanalysis*. Oxford University Press. Oxford.
- É. Kiss, Katalin 1998. Identificational focus versus information focus. *Language* 74: 245–273.
- É. Kiss, Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Fábricz Károly 1986. *Partikulák a magyar és az orosz nyelvben*. Kandidátusi Disszertáció. MTA. Budapest.
- Fónagy Iván – Magdics Klára 1967. *A magyar beszéd dallama*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Gunlogson, Christine 2003. *True to Form: Rising and Falling Declaratives as Questions in English*. Routledge. New York.

- Gärtner, Hans-Martin – Beáta Gyuris 2007. *Interpreting* vajon. Előadás. International Conference on the Structure of Hungarian. New York, 2007. május 24.
- Gyuris, Beáta 2008. The interpretation of a “contrast-marking” particle. Konferencia-előadás *Proceedings of the 18th International Congress of Linguists*. Seoul. Korea.
- Halliday, M. A. K. 1967. Notes on transitivity and theme in English. Part 2. *Journal of Linguistics* **3**: 199–244.
- Horn, Lawrence 1969. A presuppositional analysis of only and even. *Papers from the fifth regional meeting*. Chicago Linguistic Society. 318–327.
- Károly Sándor. 1957–62. A módosító szók. In Tompa József (szerk.) *A mai magyar nyelv rendszere: Leíró nyelvtan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 260–290.
- Kenesei István 1989. Logikus-e a magyar szórend? *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* **17**: 105–152
- Keszler Borbála 1995. A mai magyar nyelv szófaji rendszerezésének problémái. *Magyar Nyelvőr* **119/3**: 293–308.
- Kiefer, Ferenc 1988. Modal particles as discourse markers in questions. *Acta Linguistica Hungarica* **38**: 107–125.
- Kocsány Piroska 1986. *A mondás mint szövegtípus*. Kandidátusi disszertáció. MTA. Budapest.
- Kugler Nóra 1998. A partikula. *Magyar Nyelvőr* **122/2**: 214–219.
- van Leusen, Noor – László Kálmán 1993. *The interpretation of free focus*. ILLC Prepublication Series CL-93-01. ILLC. Univ. of Amsterdam.
- Meibauer, Jörg 1994. *Modaler Kontrast und konzeptuelle Verschiebung: Studien zur Syntax und Semantik deutscher Modalpartikeln*. Niemeyer. Tübingen.
- Péteri, Attila 2002. *Abtönungspartikeln im deutsch–ungarischen Sprachvergleich*. PhD-disszertáció. ELTE. Budapest.
- Pólya Katalin 2007. *Adalékok a csak partikula történeti változásaihoz*. Kézirat. MTA NYTI.
- Stalnaker, Robert 1978. Assertion. *Syntax and Semantics* **9**: 315–332.
- Szabolcsi, Anna 1994. All quantifiers are not equal: The case of focus. *Acta Linguistica Hungarica* **42–43**: 171–187.
- Thurmair, Maria 1989. *Modalpartikeln und ihre Kombinationen*. Niemeyer. Tübingen.
- Weydt, H. 1969. *Abtönungspartikel: Die deutschen Modalwörter und ihre französischen Entsprechungen*. Gehlen. Bad Homburg v.d.H.
- Zeevat, Henk 2000. Discourse particles as speech act markers. *LDV-Forum* **17**: 74–91.
- Zeevat, Henk 2003. Particles: Presupposition triggers, context markers or speech act markers. In Reinhart Blutner – Henk Zeevat (szerk.) *Optimality Theory and Pragmatics*. Palgrave Macmillan. 91–111
- Zeevat, Henk 2006. A dynamic approach to discourse particles. In Kerstin Fischer (szerk.) *Approaches to Discourse Particles*. Elsevier. Oxford, Amsterdam. 133–148.
- Zimmermann, Malte megj. előtt. Discourse Particles. In Paul Portner – Claudia Maienborn – Klaus von Heusinger (szerk.) *Handbook of Semantics (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft)*. Mouton de Gruyter. Berlin.